

Farář jako člen venkovské elity? K otázce postavení katolického kléru ve venkovské společnosti českých zemí v 17. a 18. století*

Pavel Pumpř

THE PARISH PRIEST AS A MEMBER OF A RURAL ELITE? ON THE POSITION OF THE CATHOLIC CLERGY IN THE RURAL SOCIETY OF THE CZECH LANDS IN THE 17TH AND 18TH CENTURY

A priest administering a parish did not live in the Early Modern times, despite the ideals of the post-Tridentine Church, in isolation from the surrounding world. Following this initial thesis, the study focuses on analysing various factors that integrated the clergy with the rural society, on the one hand, and those that separated it from it, on the other hand. The status of the parish priest as an elite member of rural society is explored both in the context of his exclusive position as a spiritual administrator and his economic activities and, last but not least, of his relations with his superiors, parishioners and patron.

KEYWORDS:

Catholic parish clergy; Czech Lands; 17th-18th century; rural society

Někdy kolem roku 1650 došla obyvatelům poddanského města Moravská Ostrava trpělivost s místním děkanem Janem Mathisiem, a proto sepsali list, jehož hlavní náplní byly stížnosti na nemístný zájem kněze o ekonomické záležitosti. Děkan prý proměnil bezprostřední okolí kostela v hospodářství: z kaplanova obydlí, farní lázně a školy udělal stáje a chlévy, přes hřbitov nechal vozit seno, slámu a hnůj, okolo kostela se pásli koně, kteří dokonce vstupovali i dovnitř. Pestré hospodářské aktivity, mezi něž patřilo například i zakázané šenkování vína švédským vojákům na faře, vedly kněze k zanedbávání duchovních povinností — podle slov farníků se Mathisius staral pouze o pole, koně, obilí a peníze.¹

Přestože se uvedená zpráva vztahuje k městské faře, dotýká se důležitých aspektů každodenního života kněží, typických pro raně novověký venkov (ostatně Moravská Ostrava byla v dané době jen nepříliš významným poddanským městem s výrazně agrárním charakterem).² Podobné kritiky kněží, kteří se de facto stali sedláky a místo správy duší se více zabývali správou svého hospodářství, nejsou nijak vzácné a obje-

* Tato studie vznikla v rámci projektu IRP Ostravské univerzity v Ostravě Kolektivní identita v sociálních sítích středověké Evropy.

1 Moravský zemský archiv [dále jen MZA] v Brně, G 1 Bočkova sbírka, sign. 10072; Vladimír MAŇAS, *Moravskoostravská farnost*, in: Blažena Przybylová a kol., Ostrava, Praha 2013, s. 135–144, zde s. 138.

2 K raně novověkému vývoji města naposledy B. PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava*, s. 51–170.

vují se již od středověku.³ Stížnosti na prohřešky duchovních, zmiňující dále třeba nemírné pití alkoholických nápojů, hazardní hry, porušování celibátu či konflikty se členy místní komunity, připomínají, že kněz spravující venkovskou farnost nežil — navzdory ideálním představám potridentské církve — uzavřen ve zdech své fary jako řeholník pobývajcí v klášterní klauzuře, nýbrž že vstupoval do intenzivního kontaktu s okolním světem, a to nejen v souvislosti s výkonem svých pastoračních povinností. Farář žijící na vsi, vzdálen od svých bezprostředních nadřízených, byl členem venkovské společnosti stejně tak jako jeho farníci. Na druhou stranu se však postavení kněze od postavení ostatních venkovanů samozřejmě v mnoha ohledech odlišovalo. Cílem následujících řádků bude konkretizovat toto obecné konstatování prostřednictvím rozboru jednotlivých faktorů, které kněze na jednu stranu do venkovské společnosti integrovaly a na druhou stranu jej z ní naopak vyčleňovaly. Protože nižší klérus představuje jednu z nejméně probádaných částí raně novověké společnosti českých zemí, budu zde vycházet primárně z dílčích poznatků načerpaných v rámci vlastního výzkumu,⁴ jež zasadím do širšího výkladového rámce v míře, v jaké to umožňuje stav dosavadního bádání — tuzemského⁵ i zahraničního.⁶

-
- 3 Viz Wolfgang PETKE, *Oblationen, Stolgebühren und Pfarreinkünfte vom Mittelalter bis ins Zeitalter der Reformation*, in: Hartmut Boockmann (ed.), *Kirche und Gesellschaft im Heiligen Römischen Reich des 15. und 16. Jahrhunderts*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil.-Hist. Kl., 3. Folge, Nr. 206, Göttingen 1994, s. 26–58, zde s. 31; Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách II*, Praha 1896, s. 544; Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I*, Praha 1987, s. 202.
- 4 Pavel PUMPR, *Farní klérus*, in: Tomáš Borovský — Bronislav Chocholáč — Pavel Pumpr (edd.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007, s. 194–228; TÝŽ, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010; TÝŽ, *Nižší klérus na barokní Moravě mezi normou a realitou. Příspěvek k prosazování norem pro život kléru v olomoucké diecézi*, *Časopis Matice moravské* 131, 2012, č. 2, s. 311–340; TÝŽ, *Struktura moravského duchovenstva ve světle nejstaršího katalogu kléru olomoucké diecéze z roku 1745/1746*, *Folia Historica Bohemica* 29, 2014, č. 1, s. 63–100.
- 5 Z nejdůležitějších prací: Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX, díl I/1*, Praha 1917; Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I–II*, Praha — Olomouc 1987–2003; Zdeňka KOKOŠKOVÁ — Marie RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*, in: Zdeňka Hledíková — Jaroslav V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344–1994*, Praha 1994, s. 150–163; Marie RYANTOVÁ, *The Standard of Living and Culture of the Clergy in the Prague Diocese, c. 1700–1730*, in: John Broad — Anton Schuurman (edd.), *Wealth and Poverty in European Rural Societies from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, *Rural History in Europe* 10, Turnhout 2014, s. 117–138 (a četné další studie téže autorky); Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát 1676–1750. Vybrané otázky církevní správy*, Praha 2004 (a četné další studie téže autorky); Pavel HIML, *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680–1781)*, Stuttgart 2003, zejm. s. 297–333; Jaroslav ŠOTOLA, *Kariéra v černém. Předpoklady pro získání farního benefícia v 18. století*, *Časopis Matice moravské* 126, 2007, č. 2, s. 319–341.
- 6 Z nejdůležitějších prací: Rainer BECK, *Der Pfarrer und das Dorf. Konformismus und Eigensinn im katholischen Bayern des 17./18. Jahrhunderts*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Armut, Lie-*

Při hledání odpovědi na otázku, jaké místo zaujímal farář ve venkovské společnosti, musíme vzít v úvahu fakt, že úloha duchovního správce farnosti byla jen jednou z jeho sociálních rolí. Případ děkana z Moravské Ostravy připomenul, že farář byl také hospodářem. Napětí mezi úlohou kněze a hospodáře nebylo podmíněno pouze případným zvláštním zájmem konkrétního duchovního o ekonomické záležitosti. Bylo dáno také objektivně, neboť vyplývalo ze samotného principu zajištění existenčních potřeb duchovního správce farnosti prostřednictvím příjmů z benefícia. Zjednodušeně řečeno, venkovský kněz se nemohl nestarat o hospodářství. Farářův každodenní život proto nelze plně pochopit bez zohlednění podoby jeho ekonomického zázemí.⁷

Toto ekonomické zázemí — farní beneficium — se skládalo z několika základních kategorií příjmů, přičemž každá z nich stavěla duchovního správce do jiné pozice.⁸ V souvislosti s provozováním farního hospodářství se venkovský farář dostával do podobných situací jako jeho selští sousedé, a de facto se tak stával jedním ze sedláků. To s sebou přinášelo jak pozitivní konsekvence (kněz měl pochopení pro potřeby a problémy venkovanů, mohl tedy mezi nimi snáze pastoračně působit), tak i ty negativní (když ve vztahu kněze s farníky převážil aspekt konkurence a vznikaly konflikty typické pro soužití venkovských sousedů, například spory o hranice pozemků).

Naopak ke zdůraznění výlučného postavení faráře docházelo v souvislosti s uplatňováním nároku na povinné dávky farníků. Při jejich vybírání vystupoval kněz vůči svým svěřencům z nadřazené pozice, již lze s nadsázkou označit jako pozici „vrchnostenské moci“. Přitom ekonomický význam těchto dávek (zejména desátků) byl zcela zásadní.⁹

be, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung 1, Frankfurt am Main 1988, s. 107–143, 283–287; Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Priest, Preacher, Pastor: Research on Clerical Office in Early Modern Europe*, Central European History 33, 2000, č. 1, s. 1–39; Ulrich PFISTER, *Pastors and Priests in the Early Modern Grisons: Organized Profession or Side Activity*, Central European History 33, 2000, č. 1, s. 41–65; Hans RÖSSLER, *Pfarrer und Kirchpröbste. Die wirtschaftlichen Grundlagen der Pfarreelsorge im 16. Jahrhundert*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 64, 2001, s. 135–148.

- 7 To však na druhou stranu pochopitelně neznamená, že by bylo možné analyzovat běžnou životní praxi vesnického duchovního správce pouze prostřednictvím sledování jeho hospodářských aktivit. Poukázání na základní skutečnosti spojené s provozem farního hospodářství zde má sloužit jen jako prostředek k postižení některých důležitých aspektů každodennosti venkovského faráře, jež při uplatnění tradičního církevněhistorického pohledu, koncentrovaného na sledování duchovní činnosti kněze, unikají historikově pozornosti.
- 8 Viz H. RÖSSLER, *Pfarrer*, s. 137–144; P. PUMPR, *Beneficia*, s. 176–288. Dále A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské*, s. 347–462; R. ZUBER, *Osudy I*, s. 193–200; P. STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 55–83.
- 9 Například u fary v Moravské Ostravě ještě na přelomu 18. a 19. století kolísal podíl samotného obilního desátku na celkovém ročním příjmu faráře od (necelé) jedné třetiny až téměř ke dvěma třetinám. Pavel PUMPR, *K otázce raně novověkého vývoje farního desátku. Příklad farnosti Moravská Ostrava (1581–1808)*, Časopis Matice moravské 134, 2015, č. 2, s. 397–434, zde s. 428. Ekonomickou relevanci povinných dávek potvrzují také data o příjmech třeboňských far z počátku 18. století. TÝŽ, *Beneficia*, s. 238.

Symbolickou vrchnostenskou roli faráře však mohla zastiňovat jeho faktická ekonomická závislost na farnících, která výrazně vyvstávala v případech příjmů pohyblivých (akcidenčních). Bezprostřední spojení těchto příjmů, především štólových poplatků, s výkonem duchovní správy přinášelo riziko, že kněz (zvláště pokud spravoval chudé beneficium) pojme své působení jako výdělečnou činnost. Nicméně navzdory vši problematičnosti zůstaly štólové poplatky kvůli svému ekonomickému významu zachovány, neodstranil je ani jejich odpůrce Josef II., který je pouze zredukoval.¹⁰

Pokud vedle uvedených příjmů farář pobíral i doplňkové příspěvky na obživu od patrona či obce, dostával se do pozice „služebníka“, stojícího pod přímou kontrolou svého „zaměstnavatele“, který jej mohl snadno trestat ekonomickou cestou — odepřením dávky.¹¹

Je tedy zřejmé, že ekonomická oblast neurčovala místo kněze v rámci vesnického mikrosvěta jednoznačným způsobem. Několik zdánlivě neslučitelných sociálních rolí souvisejících s různými způsoby získávání farních příjmů oscillovalo od postavení osoby závislé na plátcích-farnících, případně též zaměstnavateli-patronovi, přes začlenění kněze do místní society jako jednoho ze sedláků, až k nadřazené pozici výběrčího povinných dávek. Vedle prvků připodobňujících život kněze k postavení jeho svěřenců-venkovanů se zde tak objevuje i „vrchnostenská“ pozice, která se přidávala k řadě znaků, o něž se opíralo jeho výlučné postavení ve farnosti. K nim náležel zvláštní právní status, tedy příslušnost ke zvláštní sociální skupině (k duchovnímu stavu), vyšší vzdělání, odlišný životní styl (celibát) i vnější ustrojení (klerický šat a tonzura) či výkon specifické „profese“, respektive samotná pozice duchovního správce — zprostředkovatele kontaktu s Bohem. Jestliže byl farář do venkovské společnosti integrován a přitom zároveň vyvýšen nad „obyčejné“ venkovany, nad nimiž měl určitou moc, lze říci, že byl privilegovaným členem místní society, tedy příslušníkem lokální společenské elity.

Farář ovšem rámeč vesnické společnosti překračoval, a díky tomu jí zprostředkoval kontakt s jinými sociálními prostředími. Byl příslušníkem kléru, tohoto zvláštního „nestavovského“ prvku uvnitř stavovské společnosti.¹² Náležel tedy ke společenské skupině, jejíž členové žili a působili nejen na venkově, ale i ve městech. Kněz spravující vesnickou farnost nemusel prožít celý život na venkově, mohl v rámci

¹⁰ Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945, s. 131; R. ZUBER, *Osudy I*, s. 200.

¹¹ Na schwarzenberském panství Třeboň byl tento postup uplatňován například při poskytování přívarků piva místním farářům. Viz Státní oblastní archiv [dále jen SOA] v Třeboni, Velkostatek Třeboň, sign. IA 3Kalfa 33, Přívarky piva patronátnímu duchovenstvu a školním učitelům v panském pivovaře. Služební záležitosti rektorů, kantorů, školních pomocníků a varhaníků (přijímání, přesazování a propouštění, vysvědčení apod.). Kostelníci, zvoníci a ostatní nižší kostelní personál, 1576–1784.

¹² Viz Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Die Geistlichen vor der Revolution. Zur Sozialgeschichte der evangelischen Pfarrer und des katholischen Klerus am Ende des Alten Reiches*, in: Helmut Berding — Etienne François — Hans Peter Ullmann (edd.), *Deutschland und Frankreich im Zeitalter der französischen Revolution*, Frankfurt am Main 1989, s. 216–244, zde s. 217.

kariérního postupu odejít na bohatší městskou faru. Tato profesní mobilita kněží, založená na střídání beneficií a někdy spojená s výrazným prostorovým pohybem, představovala další prvek, který kněze odlišoval od příslušníků okolní vesnické společnosti. Hierarchická struktura církevních beneficií duchovním nabízela nesrovnatelně větší možnosti sociálního vzestupu, než jaké měli jejich venkovští sousedé.

Ovšem i farář, který trvale zakotvil na venkově, měl úzké vazby k městskému prostředí. Tato skutečnost byla primárně dána sociálním původem nižšího kléru, jenž ve sledovaném období pocházel ve většině případů právě z měst. V pražské arcidiecézi asi čtyři pětiny duchovních zesnulých na konci 17. a v první třetině 18. století pocházely z měst (královských či poddanských). Původ z venkova nebyl u kněží zesnulých v letech 1694–1710 doložen ani jednou, v letech 1714–1731 však již šlo o více než deset procent duchovních.¹³ Převaha městského původu byla zjištěna také u kněží působících v polovině 18. století v olomoucké diecézi (viz tabulku č. 1). Nelze přitom říci, že by pro duchovní pocházející z měst musel být venkov se svým zemědělským hospodařením nutně cizím prostorem, neboť řada zejména menších poddanských měst měla výrazně agrární charakter, jak to připomíná i úvodem zmíněný příklad Moravské Ostravy. V této souvislosti stojí za pozornost fakt, že z vrchnostenských měst pocházelo třikrát více moravských kněží než z měst královských.

Typ lokality	Královské město	Poddanské město	Městečko	Vesnice	Nezjištěno	Celkem
Počet kněží	30	96	23	33	36	218
%	13,76	44,04	10,55	15,14	16,51	100,00

TABULKA Č. 1 — Původ kněží 11 děkanátů olomoucké diecéze (1745)¹⁴

Nejen dětství, ale také následující fáze životního cyklu budoucích kněží byla spojena s městy. Prožívali zde totiž klíčovou etapu svého života, během níž se připravovali na výkon duchovní profese. I pokud následně po svém vysvěcení působili na vsi, zůstávali v kontaktu s městským prostředím, kde žili jejich příbuzní, kněžští kolegové a kde sídlily i nadřízené církevní orgány, s nimiž museli pravidelně komunikovat. Na kontakt s urbánním prostředím poukazuje například i skladba kněžských pozůstalostí, v nichž jsou pravidelně evidovány věci, jejichž původ je třeba hledat ve městech — knihy či umělecké předměty.¹⁵

13 Z. KOKOŠKOVÁ — M. RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru*, s. 151.

14 Data jsou čerpána z rukopisného katalogu kléru olomoucké diecéze z let 1745–1746, viz Zemský archiv [dále jen ZA] v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupská konsistoř Olomouc, kniha č. 92. V tabulce jsou shrnuty údaje o kněžích působících v děkanátech Brno, Holešov, Místek, Mohelnice, Nový Jičín, Odry, Podivín, Příbor, Slavonice, Valašské Meziříčí a Želetava. Dvě stovky duchovních žijících v těchto děkanátech představovaly jednu šestinu kléru celé olomoucké diecéze.

15 Viz Z. KOKOŠKOVÁ — M. RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru*, s. 158–159;

Mezi příslušníky elitních vrstev venkovské společnosti se kněží radili zřejmě i díky své ekonomické situaci. Stav bádání neumožňuje vyslovit přesné závěry, musíme se tak omezit na pouhé naznačení ekonomického postavení kněží. Minimální příjem fary, tzv. kanonická porce, byl v českých zemích ve sledovaném období stanoven na 300 zlatých.¹⁶ Výnos farního obročí však mohl být i několikanásobně vyšší. Například v olomoucké diecézi byla farní beneficcia ve druhé polovině 18. století rozdělena do šesti tříd podle výše důchodů od 300 do 2000 zlatých. Nejvíce far (228, tj. 40 %) náleželo do nejnižší výnosové kategorie (300–400 zlatých); vedle toho existovalo ještě 94 beneficií nižší třídy (tzv. lokální kaplanství) s důchodem pouhých 150–180 zlatých.¹⁷ Jestliže desítku nejbohatších beneficií s výnosem 1800–2000 zl. reprezentovaly městské fary, lze předpokládat, že zmíněná masa nejchudších far se naopak nacházela převážně na venkově.

Úředně stanovené výnosové kategorie však poskytují pouze přibližnou představu o důchodech farních beneficií, reálná situace mohla být odlišná. Podrobnější výzkumy problematiky dokládají, že některé fary nedosahovaly ani onoho minima 300 zlatých.¹⁸ Takovým chudým beneficiem byla například fara v jihočeských Doudlebech, u níž se k roku 1710 udával roční příjem pouhých 196 zlatých. Není tedy divu, že když byla roku 1691 prezentace na uvedenou faru nabídnuta českobudějovickému kaplanu Kormautovi, oslovený ji zdvořile odmítl s výstižným zdůvodněním, že „to beneficium potřebuje zlatý měsíc a železného hospodáře“.¹⁹

Výše připomenutý sociální rozdíl mezi duchovními působícími ve městech a na venkově potvrzují i analýzy pozůstalostních písemností. Podle M. Ryantové činila v pražské arcidiecézi v letech 1700–1730 průměrná hodnota pozůstalosti venkovského kléru 994 zlatých, zatímco u kléru městského 1300 zlatých.²⁰ Uvedené hodnoty jsou sice pouze průměrné a představují jen hrubý odhad ceny pozůstalosti (tj. před ode-

M. RYANTOVÁ, *Die Bücher in Nachlaßinventaren der niederen Geistlichkeit der Prager Erzdiözese im 18. Jahrhundert*, in: István Monok — Péter Ötvös (edd.), *Bürgerliche Kultur im Vergleich. Deutschland, die böhmischen Länder und das Karpatenbecken im 16. und 18. Jahrhundert*, Aufsätze zur Lesegeschichte, Sonderband II, Szeged 1998, s. 91–103; TÁŽ, *The Standard of Living*, s. 129 nn.

¹⁶ R. ZUBER, *Osudy I*, s. 185; P. STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 79.

¹⁷ Životní úroveň lokálních kaplanů se tak blížila postavení pomocných kněží: v olomoucké diecézi činil v polovině 18. století roční příjem kaplanů a kooperátorů 150 zlatých. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 193, 201.

¹⁸ P. STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 81; P. PUMPR, *Beneficia*, zejména grafy na s. 237 a 242.

¹⁹ SOA v Třeboni, Velkostatek Třeboň, sign. IA 3Kalfa 6, 16. srpna 1710, Specifikace příjmů farářů a kaplanů na panství Třeboň; tamtéž, sign. IA 3Kalfa 25, 17. května 1691, list Františka Kormauta třeboňskému hejtmanovi Theobaldu Siebertovi.

²⁰ M. RYANTOVÁ, *The Standard of Living*, s. 124. Autorka vychází z hodnot zachycených pro 85 městských a 305 venkovských duchovních. Tento vzorek ovšem vedle farářů (a okreskových vikářů) zahrnuje také administrátory a kaplany. Ryantová připomíná, že v rámci této skupiny existovaly značné majetkové rozdíly závisující nejen na prostředí, v němž kněz působil (venkov versus město), ale také na jeho postavení v církevní hierarchii a délce profesního působení (tamtéž, s. 123–124). Je tedy zřejmé, že v případě samotných farářů průměrná cena pozůstalosti přesahovala výše zmíněné hodnoty.

čtením výdajů, dluhů a odkazů), navíc nemáme k dispozici srovnatelné údaje vypovídající o ekonomické situaci poddaných, přesto však můžeme vyslovit předpoklad, že příslušníci farního kléru náleželi mezi movitější obyvatele venkova, i když zároveň nemuseli vždy být těmi nejbohatšími.²¹

Obraz farářů jako majetnějších členů venkovské společnosti nepřímo podporují i zprávy připomínající, že fary bývaly pravidelnou zastávkou osob prosících o almužnu, ale také terčem loupežných přepadení.²² Za pozornost stojí i fakt, že v inventářích kněžských pozůstalostí bývaly častou položkou aktivní dluhy — finanční půjčky různým osobám.²³ Například farář ve Vsetíně Jakub Italus († 1681) půjčoval peníze různým lidem ze svého okolí, mimo jiné členům horních vrstev venkovské společnosti (šenkýř, fojt) a také osobám, s nimiž udržoval i jiné kontakty ekonomického rázu, například řemeslníkům, od kterých kupoval jejich produkty. Půjčky byly spláceny jak penězi, tak i zbožím, anebo prací. Úvěrové podnikání vsetínského faráře tak představovalo integrální součást jeho hospodaření. Nelze určit, jaký přímý finanční zisk Jakub ze svých půjček měl, rozhodně však svými úvěrovými aktivitami rozvíjel a upevňoval širokou síť sociálních i hospodářských kontaktů. Mohl tak posilovat své postavení ve farnosti, kde setrval téměř tři desetiletí (1654–1681). O atraktivitě Jakubova majetku svědčí fakt, že jeho pozůstalost byla rozkradena.²⁴

Sociální postavení venkovského faráře je však třeba hodnotit nejen na základě jeho majetkových poměrů, ale také v kontextu vztahu k místní komunitě (farníkům), nadřízeným církevním orgánům a patronovi fary (který byl zpravidla místní pozemkovou vrchností).

Přístup nadřízených církevních orgánů k farářům určovala snaha o prosazení kněžského ideálu, který byl formulován potridentskou církví. Kněz měl dbát na mravy farníků a zároveň jim svým životem poskytovat vzor vyšší křesťanské zbožnosti a dokonalosti. Měl jim ochotně posluhovat svátostmi a hlásat Boží slovo kázáním a katechezemi. Podstatou jeho působení měla být svědomitá péče o svěřené duše vykonávaná s vědomím zodpovědnosti za jejich spásu. Tento potridentský model kněze-pastýře, který byl plně ve službách vlastní farnosti a zároveň střežil její mravy

21 M. Ryantová v této souvislosti zdůrazňuje blízkost životní úrovně řady duchovních správců a jejich farníků, přičemž však bere v úvahu nejen majetnost farářů, ale také pomocných kněží. Tamtéž, s. 135. J. Šotola srovnává příjmy moravských farářů (bez rozlišení městských a venkovských kněží) ve druhé polovině 18. století s platy magistrátních úředníků, nižších státních úředníků či lékařů anebo správců menších panství. Oproti tomu v případě životní úrovně duchovních bez benefícia užívá přirovnání k pomocnému úřednímu personálu či drobnému řemeslnictvu; nejchudší klerici se pak podle něj nacházeli jen v o málo lepší materiální situaci než učitelé. J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 326.

22 A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské*, s. 384, 410; M. RYANTOVÁ, *Majetkové poměry jihočeského světského kléru v období vrcholící rekatolizace*, Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 108–121, zde s. 112; Z. KOKOŠKOVÁ — M. RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru*, s. 158; M. RYANTOVÁ, *The Standard of Living*, s. 134; P. PUMPR, *Farní klérus*, s. 222; TÝŽ, *Benefícia*, s. 235, 259.

23 Z. KOKOŠKOVÁ — M. RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru*, s. 157.

24 ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sign. M 4, kart. 5319, I 25.

a zvyky, vycházel z novozákonního obrazu Krista — dobrého pastýře, starostlivě pečujícího o svěřené ovečky.²⁵

Církevní ideál kněze ovšem v praxi narážel na systémově podmíněné překážky, které souvisely s připomenutou strukturou farních příjmů. Jejich získávání včleňovalo duchovní do vazeb tradiční agrární společnosti, což odporovalo církvi požadované distanci kněží od okolní světské society. V dané situaci se duchovní správce ve venkovském prostředí stěží mohl stát „sociálně mrtvou osobou“ (U. Pfister), ztělesňující odlišný životní styl, a představující tak pro farníky ideál, jenž není z tohoto světa.²⁶

Podobně nelibě jako projevy „nekněžského“ života venkovských farářů vnímaly církevní orgány fakt, že působení duchovních se kromě nich snažili kontrolovat také patroni far. Svou roli mohli v tomto kontrolním procesu sehrávat dokonce i samotní obyvatelé farností. Jak naznačují případy, kdy farníci svou stížností na neřádně žijícího kněze iniciovali proces završený jeho nuceným odchodem z fary,²⁷ byl duchovní správce, který měl řídit náboženský život svých farníků a strážít jejich mravy, podroben sociální kontrole, jejíž výkonu se účastnili mimo jiné právě jeho svěřenci. Na schwarzenberských panstvích vrchnostenská správa tuto roli poddaných akceptovala, a dokonce ji institucionalizovala.²⁸ Doklady využívání farníků vrchnostenskými úředníky ke kontrole činnosti duchovních správců jsou k dispozici také pro panství knížat z Lichtenštejna.²⁹

25 Viz základní normy pro faráře: *Monitorium sive instructio brevis pro decanis ruralibus ac parochis dioecesis Olomucensis...*, Olomucii 1666 (Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 36052); A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské*, s. 152–169. Viz též Hubert JEDIN, *Das Leitbild des Priesters nach dem Tridentinum und Vaticanum II*, *Theologie und Glaube* 60, 1970, s. 102–124. Ke konceptu dobrého pastýře Renate DÜRR, „...die Macht und Gewalt der Priestern aber ist ohne Schrancken“. *Zum Selbstverständnis katholischer Seelsorgegeistlicher im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Martin Dinges (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten: Zur Konstruktion von Männlichkeit im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Göttingen 1998, s. 75–99, zde s. 80–86, 91; TÁŽ, *Images of the Priesthood: An Analysis of Catholic Sermons from the Late Seventeenth Century*, *Central European History* 33, 2000, č. 1, s. 87–107, zde s. 92–99, 106.

26 Viz U. PFISTER, *Pastors and Priests*, s. 41–65; L. SCHORN-SCHÜTTE, *Priest, Preacher, Pastor*, s. 21–22.

27 Blíže P. PUMPR, *Beneficia*, s. 272–278.

28 Roku 1696 si prachatický vikář stěžoval, že na panství Hluboká se schwarzenberští úředníci vyptávají rychtářů, zda faráři řádně slouží mše, konají kázání a katecheze a zda nevyvádějí příliš vysoké štólové poplatky, a že některé zdejší faráře vrchnost potrestala pokutami kvůli tělesným hříchům. A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské*, s. 452.

29 Například na panství Šternberk roku 1764 vrchnostenský úředník vyzdvihoval profesní kvality domašovského lokálního kaplana Němce s poukazem na fakt, že farníci oceňují činnost kněze v duchovní správě chválou. Oproti tomu jeho kolega na komorním panství Krnov o rok později kritizoval faráře v Široké Nivě (Breithenau) Brücknera jako slabého a posměvačného kazatele, s nímž nejsou farníci spokojeni. MZA v Brně, G 10 Sběrka rukopisů MZA, kniha č. 1140, s. 158, 329. K analýze tohoto pramene Pavel PUMPR, *Původ, profesní struktura a kariéry patronátního kléru severomoravských a slezských lichtenštejnských pan-*

Venkovští farníci tedy k farářů nepřístupovali pouze jako pasivní a bezvýhradně poslušné objekty jeho pastorační činnosti. Dokázali být svému duchovnímu správci rovnocenným soupeřem, který se dožadoval patřičné duchovní péče se sebevědomím investora, jenž si svého kněze platí.³⁰ Jak ukázal Rainer Beck, ekonomickou rovinu vztahu mezi farářem a farníky lze nahlížet optikou poskytování služby a protislужby — platby farníků knězi představovaly odměnu za zprostředkování kontaktu s Bohem a svatými, respektive náboženských úkonů zajišťujících spásu. Tento model byl v zásadě výhodný pro obě strany; konflikty nastávaly až v situaci, kdy jedna ze stran nabyla dojmu, že došlo k porušení pravidel vzájemného „obchodu“, nebyly tedy založeny na principiálním nesouhlasu se stávajícím systémem farních příjmů.³¹ Konflikt s farníky však mohlo zapříčinit nejen zanedbávání duchovní péče a zásad kněžského života, ale také snaha horlivého kněze prosadit vysoké požadavky církevní morálky ve venkovském prostředí. Předpokladem poklidných vztahů s farníky tak byla farářova schopnost kompromisu spojená s jistým pochopením pro specifické potřeby a pravidla vesnického společenství.³²

Pokud se kněz dostal do sporu se svými svěřenci, bylo pro obhájení jeho pozice rozhodující, zda se mu podaří získat podporu vrchnosti farníků, tedy svého patrona. Ten představoval pro venkovského kněze klíčovou osobu, v jistých ohledech důležitější, než byli jeho církevní nadřízení. Patron totiž díky vykonávání prezentačního práva k farám prakticky rozhodoval o udělování beneficií. Kněz tak na něm byl existenčně i kariéerně závislý, a jestliže chtěl dosáhnout úspěšné duchovní dráhy, musel se přizpůsobovat jeho očekáváním. Tato očekávání v zásadě odpovídala požadavkům církevního ideálu, neboť i patron měl zájem o řádně žijící kněze, svědomitě vykonávající duchovní správu farníků — jeho poddaných. Dobrý farář měl podle patronových představ dobře vycházet s ním samotným i s jeho úředníky a poddanými (farníky), které neměl přetěžovat přehnanými platebními nároky. Zvláštní důraz kladl patron na loajalitu farářů. V praxi se prosadila klientská podoba vztahu duchovních k jejich patronům, s čímž souviselo i utužování vazby kněží na panství konkrétního patrona. Nejpozději v 18. století se tak na velkých českých a moravských dominiích vytvářely tzv. patronátní klientely, relativně uzavřené okruhy kněží, kteří svou kariéru spojili s panstvím (panstvími) jednoho patrona.³³ Nezřídka měla tato vazba kněže na patrona hlubší kořeny, pokud patron dříve otevřel klerikovi cestu k získání svěcení udělením tzv. titulu mensae, tedy záruky existenčního zajištění pro případ, že by v budoucnu nebyl z objektivních důvodů (nemoc, stáří) schopen vykonávat duchovní správu, nebo pokud kněz pocházel z panství svého patrona, a byl tak jeho dří-

ství ve druhé polovině 18. století, Časopis Matice moravské 135, 2016, č. 2, s. 283–314.

30 Viz Pavel PUMPR, *Dějiny venkovských poddaných jako dějiny venkovských farníků? Poznámky k životu obyvatel farností na panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, Východočeské listy historické 32, 2014, s. 169–181.

31 Viz R. BECK, *Der Pfarrer*, s. 107–143. Pro Čechy P. HIML, *Die „armen Leüte“*, s. 297–333.

32 R. BECK, *Der Pfarrer*, s. 132–137.

33 Viz Johann SCHLENZ, *Das Kirchenpatronat in Böhmen. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung*, Praha 1928, s. 350, 443–444; P. PUMPR, *Beneficia*, s. 171–176; TÝŽ, *Původ, profesní struktura a kariéry*.

vějším poddaným či třeba synem vrchnostenského zaměstnance.³⁴ Není náhodou, že postavení venkovských farářů se díky jejich klientskému a závislému vztahu k místní vrchnosti v jistém smyslu blížilo pozici vrchnostenských zaměstnanců.³⁵ Zjednodušeně lze říci, že v rámci sociální hierarchie na panství, jejíž nejnižší patro představovali poddaní venkované a nejvyšší naopak vrchnost zastupovaná úředníkem řídícím správu panství, zaujímal venkovští faráři spolu s ostatním vrchnostenským administrativním personálem jakési pomyslné střední místo. I z toho je zřejmá oprávněnost jejich přiřazení k elitní části venkovské společnosti.³⁶

Působení ve venkovské farnosti bylo pro kněze spojeno s poměrně velkým konfliktním potenciálem. Životní realita jej nutila věnovat nemálo času a energie ekonomickým záležitostem, při jejichž obstarávání snadno narazil na protichůdné zájmy osob ze svého okolí, ale také na církevní normy určující striktní pravidla kněžského života a výkonu duchovní správy. Při úsilí dostat svým kněžským povinnostem musel hájit vlastní existenční zájmy i sociální status a k tomu byl konfrontován s ne vždy shodnými očekáváními církevních orgánů, farníků a patrona. Právě to, do jaké míry byl konkrétní jedinec schopen nalézt optimální kompromis mezi všemi uvedenými nároky, rozhodovalo o tom, zda se nakonec skutečně stal akceptovaným členem místní elity, nebo spíše outsiderem, byť privilegovaným.

RÉSUMÉ:

A priest administering a country parish was, as were his parishioners, a member of a rural society, even though he had a privileged position as a spiritual administrator. However, the parish priest was not only the spiritual administrator of the parish; he was also administrator of the beneficium. In

34 Příkladem takového kněze může být Johann Heintzl. Tento rodák ze vsi Razová na lichtenštejnském panství Krnov nastoupil kolem roku 1730 jako novokněz na místo kooperátora ve vsi Kunčice na sousedním, rovněž lichtenštejnském panství Karlovec. Na této pozici setrval 28 let, poté obdržel prezentaci na místní faru. Ve funkci kunčického faráře zůstal 18 let, až do prosince 1776, kdy zemřel ve věku 70 let. Jestliže Heintzl strávil celý svůj profesní život v jediné farnosti, jistě to souviselo jak s blízkostí jeho rodiště (12 km), tak i s trojitou vazbou na patrona, jenž byl vrchností místa jeho původu, poskytovatelem titulu mensae a také celoživotním „zaměstnavatelem“. MZA v Brně, G 10, kniha č. 1140, s. 331–332, 340; Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften I/5*, Brünn 1863, s. 112.

35 K postavení kněží v systému farních beneficíí podléhajících patronátnímu právu blíže J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 319–341; P. PUMPR, *Beneficia*, s. 126–176; Pavla STUCHLÁ, *Personální tabely duchovních z panství Netolice, Prachatice — Volary, Protivín a Vimperk pro léta 1733 až 1770*, Muzejní a vlastivědná práce 40, 2002, č. 4, s. 213–224; TÁŽ, *Curés et seigneurie, XVIIe siècle*. Revue publiée par la Société d'Étude du XVIIe siècle avec le concours du C. N. L. a. b. s. de l'Université de Paris — Sorbonne N° 250, Janvier — Mars 2011, 63e année — N°1, s. 97–115.

36 Pro úplnost je třeba dodat, že výše uvedené platí zejména pro faráře působící na velkých šlechtických patronátech. Odlišná byla například situace duchovních správců far inkorporovaných řeholním institucím.

the context of his receipt of various types of parish revenues, he held a variety of social roles that oscillated from the position of a person dependent on the parishioners and the patron, through the incorporation of the priest into the local society as one of the peasants, to the superior position of collector of compulsory taxes. This superior position of the priest emphasised his exclusive position in the parish, based on his belonging to the spiritual estate, education, different lifestyle, particular external attire, and the very role of spiritual administrator — a mediator of contacts with God. A certain exclusivity also resulted from the fact that he maintained contacts between the village society and the urban milieu. The priests, in most cases, came from towns, spent time in towns preparing for the spiritual path, and afterwards stayed in touch with the urban environment. The belonging of the clergy to the rural society elites is seen in some details of their economic position. An important criterion for assessing the status of a priest in local society is the question of his relationship with the superior church organs, parishioners and patrons. The relationship with church leaders seeking to promote the post-Tridentine ideal of the priest could have been already damaged by various practical manifestations of the integration of the clergy into the village society. Nor was without the risk of a collision the priest's relationship with the parishioners who proved to be equal to him, demanding proper spiritual care with the self-confidence of an investor who pays his priest. The key person for a priest was the patron (local landowner), on whom the priest was dependent in existential and career terms. As a result, his position in a sense approached that of a seigneurial employee. The parish priest had to discharge his priestly duties, to defend his own existential interests and social status, and was confronted with the expectations of the church authorities, parishioners and patrons. Just the extent to which a particular individual was able to find an optimal compromise between all these demands decided whether he eventually became an accepted member of the local elite, or rather an outsider, even if privileged.

Mgr. Pavel Pumpr, Ph.D., působí na Katedře historie FF OU. Zabývá se církevními, hospodářskými a sociálními dějinami raného novověku (pavel.pumpr@osu.cz).

